

М.Л. Шабдінов, м. Сімферополь

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ

*У статті обґрунтовується необхідність наповнення освітньої галузі "Технології" певними педагогічними умовами, які мають на меті сприяти формуванню професійного самовизначення старшокласників у сфері інженерно-технічних і робітничих професій. **Ключові слова** професійне самовизначення старшокласників, педагогічні умови.*

В сучасній виховній теорії та практиці вчені все частіше звертаються до нової тактики та технології педагогічної роботи, спрямованої на активізацію механізмів професійної самооцінки, самопізнання та самовдосконалення особистості. Для досягнення такої мети вченими пропонується (І. Бех, Д. Закатнов, Є. Климов, О. Коберник, В. Мачуський, О. Мельник, О. Морін, М. Піддячий, В. Сидоренко, В. Синявський, М. Тименко, І. Ткачук, Б. Федоришин та ін.) модернізувати традиційну систему професійної орієнтації учнівської молоді в напрямі вдосконалення її змісту та педагогічних умов його реалізації в різних типах навчальних закладів залежно від специфіки обраної сфери професійної діяльності.

Проведений аналіз стану проблем формування професійного самовизначення старшокласників у процесі технологічної підготовки засвідчив, що в сучасних умовах стрімкої розбудови технологічного напрямку профільного навчання в старшій школі ці питання вирішуються не в повній мірі [13]. І це закономірно, адже навчально-виховне середовище технологічної підготовки, згідно з затвердженими Державними стандартами середньої освіти в Україні (2004 рік) [6], дає змогу старшокласникам уточнити майбутній соціально-професійний статус і розпочати, через активну пізнавально-перетворювальну діяльність, формування необхідних для обраної в сфері інженерно-технічних та робітничих професій (далі ІТРП) професійно важливих якостей [13].

Зважаючи на означене вище, **метою статті** є обґрунтування необхідності введення відповідних педагогічних умов у

навчально-виховне середовище освітньої галузі “Технології”, які мають забезпечити достатньо високий рівень готовності старшокласників до професійного самовизначення (далі ГСПС) у старшому шкільному віці у сфері інженерно-технічних та робітничих професій. Обґрунтуємо це твердження.

Поняття “педагогічна умова” розглядається в сучасних дослідженнях як обставина (С. Гончаренко [5]), яка сприяє розвитку певного педагогічного процесу. Введення в традиційний навчально-виховний процес такої “обставини” має забезпечити досягнення заздалегідь заданого результату, яким у нашому дослідженні є готовність старшокласників до професійного самовизначення у процесі технологічної підготовки. Така мета досягається через реалізацію низки проміжних завдань: підвищення когнітивної складності й адекватної самооцінки системи знань старшокласника про себе та майбутню обрану або ж бажану професію; забезпечення диференційованого ставлення до різноманітних робітничих та інженерно-технічних професій і самоприйняття себе як суб’єкта обраної професії; розвиток комплексу необхідних для обраної в сфері робітничих та інженерно-технічних професій професійно важливих якостей, якими є наполегливість, професійна мобільність і проектно-технологічні вміння.

Досягнути таких завдань ми в змозі у відповідним чином організованому середовищі формування професійного самовизначення учнів. Не важко помітити, що введення в навчально-виховний процес певних педагогічних умов передбачає визначення кінцевої мети формування (зміни в структурі готовності старшокласників до професійного самовизначення) та проміжних завдань (зміни в показниках структури цієї готовності), яких можливо досягнути за допомогою відповідних педагогічних засобів. Сучасні тактики та технології профорієнтаційної роботи, які передбачають узгодження змісту профільних навчальних програм профорієнтаційного спрямування і які розкриті в працях вітчизняних вчених (Д. Закатнов, Є. Климов, О. Мельник, О. Морін, В. Сидоренко, В. Синявський та ін.) й виступають педагогічними умовами, виконання яких призводить до підвищення рівня сформованості певного явища (спрямованості, інтересів, мотивів, якостей особистості тощо). До такого висновку ми приходимо також під час уточнення сутності поняття “формування”, яке в психолого-педагогічних дослідженнях (Б. Мещеряков, В. Зінченко)

розуміється, з одного боку, як сукупність прийомів і способів зовнішнього впливу на індивіда, що мають на меті створити в нього систему певних соціальних цінностей, а з іншого – процес утворення під впливом таких прийомів і способів особливого типу системних утворень усередині цілісної психологічної організації особистості [3].

На важливості другої складової процесу “формування” наголошує в своїх працях І. Бех [2]. Вчений стверджує, що поняття формування не вичерпується цим змістом, воно має на увазі також процес утворення під впливом різних соціальних дій особливого типу системних відносин усередині цілісної психологічної організації особистості [2, с. 237]. Визначення поняття формування у тій частині, де йдеться про організацію способів впливу на особистість, доводить вчений, урівнюється з поняттями навчання і виховання. Слід зважати на те, що і виховання, і навчання як процеси складаються з діяльності педагога і власної діяльності дитини. Діяльність дитини виникає і формується у процесі навчання і виховання, педагог керує її становленням. Педагог досягне мети всебічного розвитку дитини, наголошує І. Бех, якщо вміло спрямовуватиме її власну діяльність. Тому ефективність його педагогічної діяльності визначається ефективністю формування власної діяльності дітей, оскільки саме на її основі відбувається їхній розвиток. Водночас є підстави вважати, що не будь-яка власна діяльність дитини, а лише та, що цілеспрямовано формується педагогом і здійснюється за постійної активної участі в ній самої дитини як суб’єкта цієї діяльності, чинить вплив на її психічний розвиток [2, с. 238].

Отже, ведення в процес технологічної підготовки учнів старших класів певних педагогічних умов має забезпечити цілеспрямоване формування педагогом профорієнтаційної діяльності старшокласників через активну участь в ній самої дитини як суб’єкта цієї діяльності. Така діяльність педагога, який створює відповідні педагогічні умови, та діяльність учня, який самостійно формує свою профорієнтаційну діяльність з досягнення певних цілей, й має привести до результату, яким на етапі закінчення середньої загальноосвітньої школи має бути готовність старшокласників до професійного самовизначення. Метою діяльності учня в цілеспрямовано організованому педагогом профорієнтаційному середовищі технологічного

напряму профільного навчання має бути його готовність до професійного самовизначення у сфері ІТРП. При цьому цілеспрямовано організований профорієнтаційний процес й задає сутність педагогічних умов, які дають змогу досягнути поставленої вихователем мети.

Підтвердження важливості постановки мети під час визначення педагогічних умов її досягнення знаходимо також у працях К. Абульханової-Славської [1]. Мета, на її думку, є не тільки ідеальним передбаченням майбутнього стану, досягнення, але й ідеально-екзистенціальною проекцією в майбутнє, що характеризується великою стійкістю, абстрагованістю, спрямованістю, звільненістю й протистоянням обставинам і ситуаціям [1, с. 154].

Наголошується на важливості функції цілепокладання також в працях В. Сухомлинського [12]. Відомий педагог-новатор наголошував, що в досягненні цілей виховання, навчання і розвитку особистості педагогові потрібно використовувати цілепокладання, моделювання, розвиваючі технології [12, с. 508]. Такі процеси проектування навчально-виховного процесу, на думку В. Сухомлинського, мають базуватися на положенні про “зону найближчого” і “зону віддаленого” розвитку дитини [12, с. 605].

Розглядаючи проблему проектування розвитку особистості учня, Г. Костюк [9; 10] також підкреслював, що “... виховання за своєю суттю – це керівництво індивідуальним становленням людської особистості, виховувати – це проектувати поступове становлення якостей майбутньої особистості і керувати здійсненням накреслених проєктів” [10, с. 308].

Неважко помітити, що одні дослідники наголошують на необхідності моделювання педагогічного процесу (В. Сухомлинський [12]), а інші вводять поняття “проектування” (Г. Костюк [9; 10]). Для того, щоб уточнити специфічні особливості цих понять, розкриємо їх сутність, спираючись на праці І. Беха [2] та О. Коберника” [7; 8]. У працях І. Беха відзначається, що у вихованні потрібно моделювати не лише відчужену від актуалізованого стану свідомості суб’єкта форму дії вихователя і зміст загальної виховної мети, а й проєкт її поетапного досягнення, який забезпечує таку операційну систему впливів, що робить виховний процес достатньо прогнозованим і керованим [2, с. 137].

Досліджуючи проблему проектування навчально-виховного процесу з позицій системного підходу, О. Коберник [7; 8]

приходить також до висновку про необхідність визначення в цій системі діяльності педагога та діяльності учня у взаємодії. Доцільно говорити, стверджує вчений, про проектування особистісної розвивальної взаємодії, яка може бути представлена у вигляді певної моделі. Така модель є динамічною, оскільки постійно коректується та спирається на педагогічне проектування взаємодії учасників навчально-виховного процесу в досягненні результату [8].

Зважаючи на означене вище, ми приходимо до висновку, що обґрунтування педагогічних умов формування у старшокласників готовності до професійного самовизначення має спиратися на два взаємопов'язані процеси: проектування і моделювання. При цьому моделювання (М. Марков [11]) є процесом заміщення об'єкта його спрощеним аналогом – моделлю. Поняття “модель”, яке походить від латинського “modulus”, визначається як штучно створений зразок (міра, норма) у вигляді схеми, опису, фізичних конструкцій, знаків або формул, який подібний до досліджуваного об'єкта (явища). Модель відображає в спрощеному вигляді структуру об'єкта (явища), його властивості та взаємозв'язки між елементами. Модель може бути представлена у вигляді матеріальної (предметної) й ідеальної форми. Перша з них відтворює геометричні, фізичні, динамічні, функціональні характеристики об'єкта. Ідеальна модель є описовим або знаковим представленням об'єкта. Така модель дозволяє досліднику оперувати процесами, які не об'єктивовані в дійсності, а виступають їх мисленнєвим уявленням. Завдяки таким характеристикам, створена модель дозволяє виділяти окремі характеристики, аналізувати їх, оцінювати та прогнозувати майбутні результати [11, с.73].

Отже, педагогічне моделювання передбачає побудову ідеальної моделі, в якій представлені умови, прийоми та способи педагогічної взаємодії учасників навчально-виховного процесу, що мають призвести до системних утворень в середині цілісної психологічної організації особистості. Таким системним новоутворенням особистості в старшому шкільному віці є готовність до професійного самовизначення. При цьому така готовність в процесі технологічної підготовки забезпечує узгодження учнем знань про зміст і структуру робітничих та інженерно-технічних професій та їх вимоги до людини (образ

“Я-у світі професій”) зі сформованими та усвідомленими ним в процесі розвитку можливостями та потребами (образ “Я”).

У процесі теоретичного аналізу ми дійшли також висновку, що проміжною ланкою між вимогами майбутньої професії та можливостями учня є його самодіяльність (власні емоційно-вольові зусилля вихованця) у напрямі зрівноваження, через сформоване ставлення до професії та до себе як суб'єкта майбутнього трудової діяльності, об'єктивних вимог професійного простору (об'єктивно задана потреба обрати майбутню професію) та суб'єктивних факторів оволодіння в майбутньому бажаною професією. Тому педагогічними умовами й мають бути ті, які забезпечуватимуть через організацію такої самодіяльності старшокласника узгодження ним знань про зміст і структуру ІТРП та їх вимоги до людини зі сформованими та усвідомленими ним в процесі розвитку можливостями та потребами.

Таким чином, діяльність старшокласника, за І. Бехом [2], виникає і формується у процесі навчання і виховання, педагог керує її становленням і досягне мети всебічного розвитку дитини, якщо вмiло спрямовуватиме її власну діяльність. Моделювання передбачає проект її поетапного досягнення [4, с. 137]. Проектування особистісної розвиваючої взаємодії, за О. Коберником [8], й може бути представлена у вигляді певної моделі.

Для визначення необхідних педагогічних умов, які забезпечать в майбутньому досягнення мети, представленої в ідеальній моделі, використовуються процеси педагогічного проектування. Метою такого проектування є визначення необхідних умов, у яких діяльність педагога (або певним чином організоване навчально-виховне середовище) спонукатиме старшокласника до внутрішньої самодіяльності, спрямованої на самостійне узгодження ним актуальних проблем професійного самовизначення в процесі технологічної підготовки. Результативність цього процесу має зрости, на нашу думку (див. рис. 1), за умови включення учнів у спеціально організовану поетапну пізнавально-пошукову, проектно-позиційну та практично-результативну профорієнтаційну діяльність, які передбачають виконання ними професіографічно-дослідницьких завдань, оволодіння змістом курсу профорієнтаційного спрямування “Професійне самовизначення у сфері інженерно-

технічних і робітничих професій” та здійснення професійних випробувань у формі проектно-технологічних робіт.

Уведення в традиційний навчально-виховний процес технологічного напряму профільного навчання в старшій школі такої “обставини” як реалізація виділеного нами пізнавально-пошукового, проектно-позиційного та практично-результативного етапів й складають сутність педагогічних умов формування професійного самовизначення у ранньому юнацькому віці. А професіографічно-дослідницька діяльність старшокласників, оволодіння ними змістом курсу профорієнтаційного спрямування та виконання професійних випробувань у формі проектно-технологічних робіт і має забезпечити самостійне узгодження знань про зміст і структуру робітничих та інженерно-технічних професій та їх вимоги до людини зі сформованими та усвідомленими ними в процесі розвитку можливостями та потребами.

Обґрунтовані педагогічні умови й мають забезпечувати (див. рис. 1) організацію такої самодіяльності старшокласника, що, врешті решт, призведе: до підвищення когнітивної складності й адекватної самооцінки системи знань старшокласника про себе та майбутню обрану або ж бажану професію; до формування необхідних професійно важливих якостей, якими в сфері робітничих та інженерно-технічних професій є наполегливість, професійна мобільність і проектно-технологічні вміння; забезпечить диференційоване ставлення до різноманітних робітничих та інженерно-технічних професій і самоприйняття себе як суб’єкта обраної професії. Ці умови, на нашу думку, в першу чергу дадуть змогу обрати такий навчальний профіль кожним учнем, який відповідає його професійним інтересам, намірам, можливостям і бажанню оволодіти в майбутньому обраною професією.

Відзначимо, визначені нами педагогічні умови склали основу розробленої моделі, згідно з якою на базі міжшкільних навчально-виробничих комбінатів був проведений формувальний експеримент. Організаційно-методичне забезпечення реалізації цієї моделі формування у старшокласників готовності до професійного самовизначення в процесі технологічної підготовки було вирішене через затвердження радою з профорієнтації плану профорієнтаційної роботи.

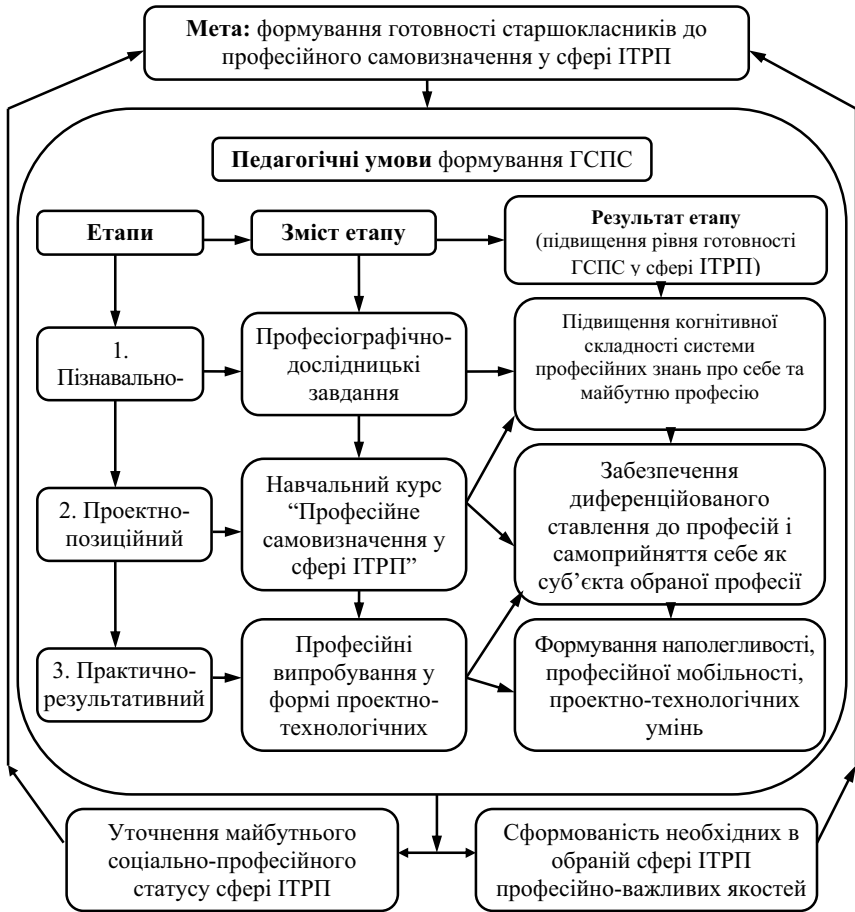

Рис. 1. Модель формування професійного самовизначення старшокласників у процесі технологічної підготовки

Ним було передбачено:

- комплектування навчальних груп за визначеною заздалегідь експериментальною процедурою, завдяки якій всі учні 10 класу впродовж двох тижнів перебували в стані активного пошуку такого навчального профілю, який найбільш повно відповідає їхнім інтересам, намірам і можливостям;
- введення за рахунок годин варіативної складової навчальних планів курсу профорієнтаційного спрямування "Професійне

самовизначення у сфері інженерно-технічних професій” для учнів 10–11-х класів, зміст якого спрямовувався на забезпечення інформованості учнів про себе та види професійної праці людини в групі професій “людина – техніка”, ознайомлення них із стратегією і тактикою побудови кар’єри в сфері ІТРП, оволодіння навичками самостійного пошуку необхідної професіографічної інформації;

- формування у них наполегливості, професійної мобільності та проектно-технологічних умінь під час виконання професійних випробувань, профорієнтаційна частина якої містила зібрану учнями професіографічну інформацію про себе та ІТРП професії.

Результати проведеного формувального експерименту засвідчили суттєве перевищення кількості старшокласників з високим (+10,29%) і середнім (+15,44%) рівнем готовності в експериментальній групі в порівнянні з приростом кількості учнів з високим (+3,87%) і середнім (+5,43%) рівнем у контрольній групі. Загалом одержані результати дослідження підтвердили ефективність визначених і теоретично обґрунтованих педагогічних умов поетапного (пізнавально-пошуковий, проектно-позиційний, практично-результативний) формування готовності учнів старшої школи до професійного самовизначення у сфері інженерно-технічних і робітничих професій у процесі технологічної підготовки.

При цьому результати розвитку компонентів та показників структури цієї готовності до і після закінчення формувального експерименту засвідчили:

- перевищення в експериментальній групі в порівнянні з контрольною кількості учнів з високим рівнем сформованості знань старшокласників про майбутню професію сфери ІТРП (+10,06 %), знань про себе (+7,20 %), мотивів вибору професії (+7,93 %), професійних намірів (+16,66 %) і професійної мобільності (+7,98 %);
- перевищення в експериментальній групі в порівнянні з контрольною кількості учнів з середнім рівнем сформованості знань учнів про майбутню професію сфери ІТР (+7,80 %), професійних інтересів (+13,81 %), професійних намірів (+7,89 %), професійної наполегливості (+9,4 %), професійної мобільності (+14,39 %) і проектно-технологічних умінь (+9,16 %);

- наблизеними результатами в експериментальній і контрольній групі виявилася кількість учнів з високим рівнем сформованості самооцінки знань про себе та майбутню професію (+3,4 %), професійних інтересів (+4,83), професійної наполегливості (+4,29) і проектно-технологічних умінь учнів (+1,88);
- наблизеними результатами в експериментальній і контрольній групі виявилася кількість старшокласників із середнім рівнем сформованості знань про себе (+2,65 %) та майбутню професію сфери (+1,15 %) і мотивів вибору професії учнями (+6,3 %).

Отже, розроблені нами педагогічні умови формування професійного самовизначення старшокласників в процесі технологічного напрямку профільного навчання (пізнавально-пошуковий, проектно-позиційний та практично-результативний етап) суттєво підвищили когнітивну складність й адекватну самооцінку системи знань учнів про себе та майбутню професію, забезпечили диференційоване ставлення до професій і самоставлення до себе як суб'єкта обраної професії, спонукали до формування професійно важливих якостей, необхідних в обраній сфері інженерно-технічних та робітничих професій.

Література:

1. Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни / К. А. Абульханова-Славская. – М. : Мысль, 1991. – 299 с.
2. Бех І. Д. Виховання особистості: підручник / Іван Дмитрович Бех. – К. : Либідь, 2008. – 848 с.
3. Большой психологический словарь (3-е изд., доп. и перераб) / [под ред. Б. Г. Мещерякова, В. П. Зинченко]. – СПб. : ПРАЙМ-ЕВРОЗНАК, 2006. – 672 с.
4. Васильев Ю. К. Вопросы формирования готовности к профессиональной деятельности / Ю. К. Васильев. – М.: Экспресс-информация, 1978. – 162 с.
5. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / С.У. Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 376 с.
6. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти. – Постанова Кабінету Міністрів України № 24 від 14 січня 2004 року.
7. Коберник О. М. Проектування навчально-виховного процесу: управлінський аспект / О. М. Коберник // Освіта і управління. – 1997. – Т. 1. – № 4. – С. 42 – 47.
8. Коберник О. М. Теорія і методика психолого-педагогічного проектування виховного процесу в школі / О. М. Коберник. – К.: Наук. світ, 2001. – 182 с.

9. Костюк Г. С. Избр. психолог. труды / Г. С. Костюк. – М.: Педагогика, 1988. – 304 с.
10. Костюк Г.С. Обучение и развитие личности / Г. С. Костюк.. – К.: Рад. шк., 1968. – 46 с.
11. Марков М. Технология и эффективность социального управления / М. Марков. – М.: Прогресс, 1982. – 268 с.
12. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: у 5 т. – К.: Рад. школа, 1976. – Т. 2.: Сто порад учителям / В. О. Сухомлинський. – К.: Рад. школа, 1976. – С. 419 – 656.
13. Шабдінов М.Л. Формування професійного самовизначення старшокласників у процесі технологічної підготовки: дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.07 “Теорія і методика виховання” / М.Л. Шабдінов. – К.: Ін-т проблем виховання НАПН України, 2010. – 307 с.

В статье обосновывается необходимость наполнения образовательной отрасли “Технологии” определенными педагогическими условиями, имеющими целью способствовать формированию профессионального самоопределения старшеклассников в сфере инженерно-технических и рабочих профессий.

Ключевые слова: профессиональное самоопределение старшеклассников, педагогические условия.

In the article the necessity of filling of educational industry of “Technology” is grounded by certain pedagogical terms, having for an object to be instrumental in forming of professional self-determination of senior pupils in the field of inzhenerno-tekhnicheskikh and workings professions.

Key words: professional self-determination of senior pupils, pedagogical terms.